

1. *Biblia de Burgos*, foli 12v., (Biblioteca Pública del Estado, Burgos).

## La il·lustració del Sacramentari de Vilabertran

Rosa Alcoy

**J**a fa temps vaig publicar a la revista *Lambard* (1987) un article que tenia com a finalitat relacionar algunes pintures sobre taula catalanes amb el món de la il·lustració de manuscrits d'origen o ascendència anglesa. Aleshores em referia de forma prioritària a l'activitat del mestre

d'Avià i el seu cercle, actiu a les comarques del Berguedà i la Cerdanya. Advertia també en aquella ocasió sobre la necessitat de revisar altres produccions paral·leles a les d'Avià que havien d'oferir nous elements de judici sobre el tema en l'àmbit definit per la segona meitat del segle XII. No he abandonat aquest terreny, que té oberts encara interrogants

diversos i atractius. De fet, podria afirmar que aquest treball —i un futur article que ha de completar al que ara puguem dir— neix del meu interès per la pintura que ens aboca, tard o d'hora, al 1200 i, paral·lelament, de l'estudi de les peces que defineixen l'entorn del Mestre d'Avià, per bé que en aquesta oportunitat el grup d'Avià no sigui el centre estricte de la meua atenció.

### Els il·lustradors de la Bíblia de Burgos

Alguna nova observació ajudarà potser a entendre millor la diversitat d'orientacions que defineix la pintura catalana del període que comprèn els anys 1160-1175 i el darrer quart del segle. Hi ha una via clara que permet establir alguns nous contactes entre treballs associats a l'escriptori del monestir de San Pedro de Cardena i altres produccions ubicades dins el context artístic català. És coneguda l'adscripció a aquest centre religiós de l'anomenada *Bíblia de Burgos* (Biblioteca Pública del Estado, Burgos) i d'un Beat, fragmentat i dispers, del qual el Museu d'Art de Girona en conserva una pàgina (1). La dependència respecte de l'art anglès dels miniaturistes que treballen a Cardena i que intervien en el Beat i també en una de les parts de la Bíblia, ha estat remarcada en funció d'un cas i altre (2). Sense oblidar la presència en

aquests manuscrits d'elements anglesos —que justificarien, amb d'altres, la generalització d'aquest component en diversos àmbits de la península—, voldria reclamar l'atenció sobre una segona sèrie de miniatures encloses també en la *Bíblia de Burgos*. Es tracta d'aquelles que són valorades com a reflex local —més romànic i expressionista— per contrast amb l'estil de «l'anglès», o primer il·lustrador. Hi ha un pàgina, dividida en dos registres, que enclou els dos estils, de manera que fa explícita de forma immillorable la diferència entre una tendència i l'altra (foli 12v.). Mentre el qualificat de primer s'ocupa de la part alta, on representa amb acusat decorativisme i elegància el Pecat original i la història d'Adam i Eva fins a l'expulsió del Paradís, el segon omple la part inferior de la pàgina amb representacions diverses que intenten sintetitzar amb un aparent desordre la història dels primers homes i la intervenció divina en la seva salvació (fig. 1) (3). Els esquemes que caracteritzen aquest segon conjunt de miniatures es retroben en altres espais del llibre, amb algunes oscil·lacions d'estil que és fàcil remarcar i a partir de les quals també es poden extreure conseqüències interessants per a nosaltres. Algunes inicials són fonamentals en l'argumentació que segueix, per bé que també calgui al·ludir en la revisió general al foli 8v., que conté l'escena de l'Epifania (4).

### Relacions amb l'àmbit català

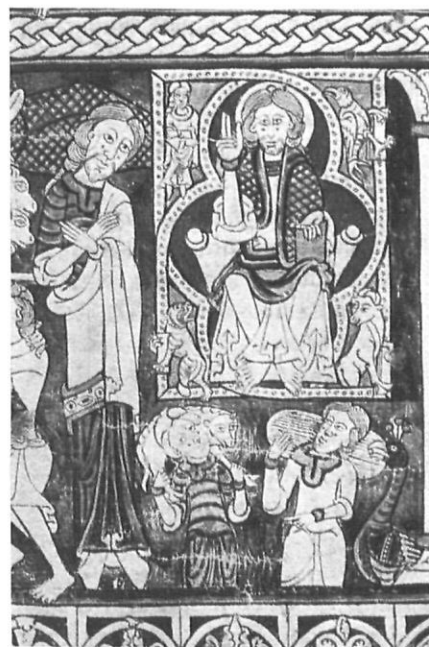
La relació d'aquest segon estil de la Bíblia amb l'àmbit català és allò que vull posar ara de relleu, ja que al meu entendre aquesta correspondència és manifesta almenys pel que fa a alguns llibres il·lustrats conservats a Catalunya, alhora que, en una segona instància, pot recordar també la factura d'algunes taules pintades relacionades amb les comarques de Ripoll i d'Osona. La manera que caracteritza el taller del segon mestre de la *Bíblia de Burgos* s'aproxima molt a la que correspon a la *Maiestas Domini* i la crucifixió dels folis 29v. i 30 del *Sacramentari de Vilabertran* (ms. lat. 1102 de la Biblioteca Nacional de París) (figs. 2-3) (5). Comparem el desig persistent de geometrització simètrica d'alguns plecs de les robes que es dona en els dos llibres, encara que a la Bíblia es reproduïx gairebé de forma sistemàtica una mateixa plantilla en la composició artificial i ordenada dels plecs del davant de les túniques (fig. 4), i no així en el *Sacramentari*, on trobem una transposició de jocs similars, però no tan rígida, als mantells de la Verge i de sant Joan del Calvari (foli 30) (fig. 3). També és parangonable en més d'un sentit el tipus de *Maiestas Domini* integrat del foli 12v. de la Bíblia i el del foli 29v. del *Sacramentari* (figs. 2 i 4).



2. *Sacramentari de Vilabertran*, *Maiestas Domini*, foli 29v., ms. lat. 1102 de la Biblioteca Nacional de París.



3. *Sacramentari de Vilabertran*, Crucifixió, foli 30, ms. lat. 1102 de la Biblioteca Nacional de París.



4. *Bíblia de Burgos*, Detall del foli 12v., (Biblioteca Pública del Estado, Burgos).

Establerta aquesta relació, faré notar també que en la il·luminació del Sacramentari gironí hi participa un altre mestre de qualitat excel·lent (fig. 5). Pere Bohigas l'emparentà amb l'il·lustrador del *Saltiri de Saint Germain de Prés* (ms. lat. 11550 de la Biblioteca Nacional de París) (6), però no és ara aquesta la qüestió que hem d'analitzar, sinó la influència que pogué exercir sobre el taller que suposa localitzat a Cardeña, ja que algunes de les inicials de la *Bíblia de Burgos* (7) podrien ser el producte de l'impacte de l'obra d'aquest mestre sobre el seu autor (fig. 6). A diferència del que succeeix en altres miniatures del grup en què els rostres són més aviat allargats, les figures que ocupen les inicials tenen cares d'estructura quadrada amb barba dividida en diversos blens, formulació que és peculiar d'aquest altre mestre que realitzà les imatges del Calvari i la *Maiestas* dels folis 99v. i 100v. del *Sacramentari de Vilabertran*. Aquesta manera de concebre els rostres es combina a les caplletres de la Bíblia amb els plegats que hem considerat típics del mestre hispànic i que apareixen en el dibuix de les robes dels personatges de les miniatures principals.

### Una història complicada

Per tant, la història dels il·lustradors de la *Bíblia de Burgos* es complica.



5. *Sacramentari de Vilabertran, Maiestas Domini*, foli 100v., ms. lat. 1102 de la Biblioteca Nacional de París.

En primer lloc ens cal avaluar la seva relació amb una branca catalana que no queda limitada al terreny de la il·lustració de manuscrits. El Mestre dels folis 29v. i 30, caracteritzat pel domini lineal, la concreció i la intensitat del color, ha facilitat la transició a pintures sobre taula. S'esmenten per exemple el baldaquí de Ribes i el frontal de Sant Martí de Puigbò (8). Per la meua part, insistiria amb més convicció encara sobre les coincidències entre el Sacramentari i la taula coneguda com a frontal d'Esquius —procedent segons J. Ainaud de les comarques muntanyenques al nord de Vic (fig. 7) i relacionada al seu torn amb l'obra del mestre de Ribes— i, més matisadament, em plantejaria els nexes d'aquest grup, que ens condueix fins a Burgos, amb treballs com el del frontal d'Espinelves (Osona), que crea la figura complexa del Mestre d'Espinelves.

En segon lloc, serà precís judicar la incidència en aquest mateix àmbit de l'altre mestre del *Sacramentari de Vilabertran*, aquell que amb la seva particular representació de la *Maiestas* i la Crucifixió contribueix a configurar el doblet temàtic del llibre i que Bohigas considerà d'origen francès, i que és, en qualsevol cas, un pintor diferenciable i força excepcional en el context català. Això sense obviar les aportacions dels mestres de Cardeña,

que mediatitzen la difusió dels models anglesos, en el panorama català. L'existència d'altres còdexs conservats a Catalunya que recorden les experiències del taller que faria de lligam entre la *Bíblia de Burgos* (o de Cardeña) i el Sacramentari ens obliguen a insistir en la importància del tema. Citarem un còdex vinculat a Sant Joan de les Abadesses i conegut com a ms. 41 de l'Arxiu Capitular de Tortosa (9). Es tracta també d'un Sacramentari (fig. 8) que podem veure en correspondència amb el manuscrit de Vilabertran (fig. 3), encara que caldria explicar algunes variants que tot i així no amaguen el parentiu. La connexió del llibre amb Ponç Munells, abat de Sant Joan de les Abadesses i més tard bisbe de Tortosa, defineix una cronologia versemblant (1165-1193) per a la datació de les obres que hem agrupat a partir de la Bíblia burgalesa, sense que necessàriament aquesta tingui la prioritat.

### Últimes consideracions

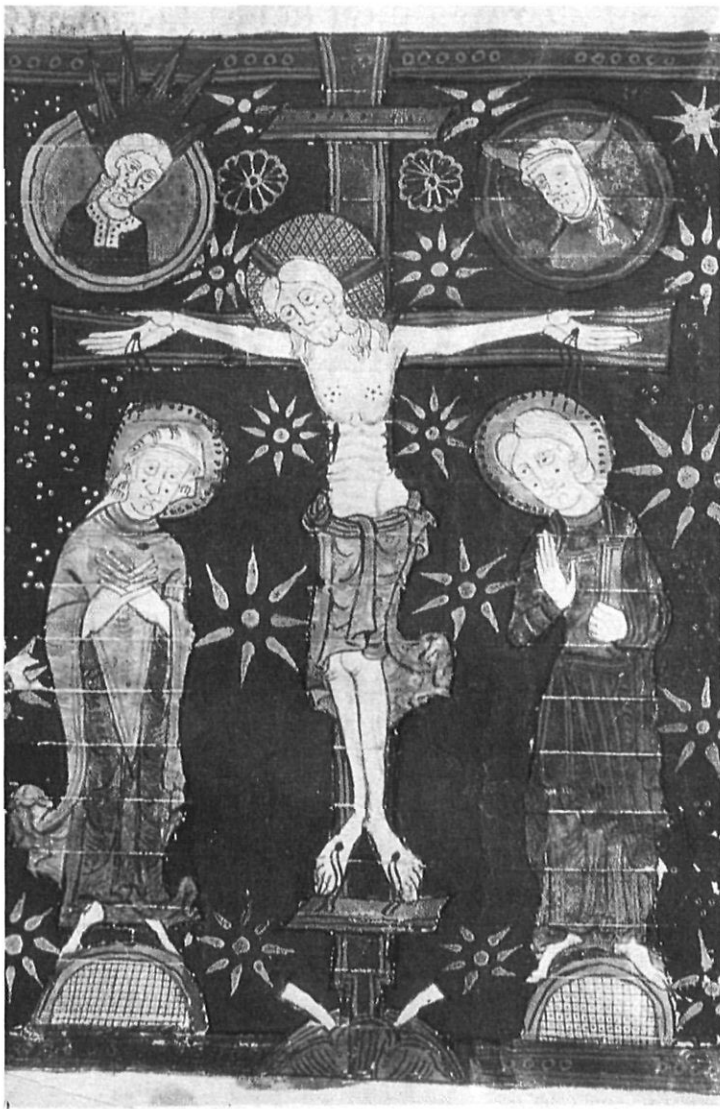
En definitiva, crec que el tema és rellevant pel que fa a l'explicació d'una part de la pintura catalana de la segona meitat del segle XII i d'una escola que començaria a definir-se amb claredat pels volts del 1170, això si no volem incidir ara en la possibilitat d'examinar arrelaments locals anteriors que potser



6. *Bíblia de Burgos, Caplletra V* (figures de la divinitat i Moisès) detall del foli 51, (Biblioteca Pública del Estado, Burgos).



7. Frontal d'altar de l'ermita d'Esquius (?) (Museu d'Art de Catalunya, n. inv. 65502).



8. *Sacramentari de Sant Joan de les Abadesses* (ms. 41 de l'Arxiu Capitular de Tortosa).

existeixen i que haurem de discutir en una altra ocasió. L'altra possibilitat seria especular sobre les derivacions i continuïtat d'aquest cercle sobre la línia o més enllà de l'any 1200. En aquest sentit, i per acabar, només voldria fer una darrera observació, ja que no és la primera vegada que es considera l'existència de lligams entre obres vinculades a la zona de Burgos i a Catalunya. En una cronologia posterior a la que examinàvem, el taller que es faria càrrec del *Liber Feodorum Maior*, la viga de la Passió (MAC) i altres realitzacions catalanes, es trobaria també connectat al responsable de la il·lustració de l'anomenat *Beat de Las Huelgas*. Altres manuscrits hispànics classificats en la mateixa coordenada estètica —per exemple el *De Virginitate Beatae Mariae* de sant Ildefons (Biblioteca Nacional de Madrid)— han portat a parlar d'un altre obrador situat a Toledo. El centre o escola de San Pedro de Cardena seria així, també, un dels possibles orígens

d'un ulterior desenvolupament considerat en funció de tallers pictòrics toledans (10). El «segon mestre de la Bíblia de Burgos» o el «segon del *Sacramentari de Vilabertran*» jugaran també un paper, encara no prou estudiat, que al meu parer descriu un camí anterior o intermedi. Haurem d'examinar-lo més a fons per tal d'explicar millor la vinculació a Catalunya d'aquest grup que arrela paral·lelament a Castella i que, com hem vist, reclama una anàlisi pausada tant d'alguns manuscrits com d'algunes pintures sobre taula. La meua pretensió no ha estat la d'exhaurir un tema complex com aquest. Serà suficient si he sabut traçar alguna de les línies bàsiques de la seva problemàtica en una nota que cal qualificar explícitament d'introdüctòria.

Rosa Alcoy és doctora en història de l'art.

## NOTES

1. La part fonamental es conserva al Museo Arqueológico Nacional, Madrid (ms. 2). Vid. J. YARZA, «En torno al Beato del Museo Arqueológico Nacional», *Archivo Español de Arte*, XLIV, 1971, pp. 112-114, o la fitxa del mateix autor sobre la pàgina giro-nina a *Thesaurus*. *Estudis*, Barcelona, 1986, pp. 87-88.
2. Pensem en alguns treballs de J. Yarza en què s'acoten aquests models; vegeu-ne la recopilació actualitzada a J. YARZA LUACES, «La miniatura Romànica en España. Estado de la Cuestión», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, II, Universitat Autònoma de Madrid, 1990, pp. 9-25, pp. 11, nota 33.
3. Pel que fa a la iconografia de la Bíblia és fonamental l'estudi de J. YARZA, «Las miniaturas de la Biblia de Burgos», a *Archivo Español de Arte*, XLII, 1969, pp. 185-203. Vegeu també del mateix autor una primera puntualització a *Archivo Español de Arte*, XLI, 1968, pp. 60-61.
4. Un *Leccionari* de Las Huelgas es fa ressò d'aquest segon estil, cosa que ha permès vincular-lo també a l'obrador de Cardena. Vegeu el Catàleg *Las Edades del Hombre. Libros y documentos en la Iglesia de Castilla y León*, Burgos, 1990, n. cat. 119, pp. 176-177, amb un recull de la bibliografia anterior.
5. Vegeu J. MARQUÈS CASANOVAS, «El Sacramentari de Vilabertran», *Revista de Gerona*, núm. 38, 1967, pp. 45-49 i la recent presentació del Sacramentari a càrrec d'A(nna) O(RRIOLS) A(LSINA), «Sacramentari de Vilabertran», dins *Catalunya Romànica. L'Empordà II*, Barcelona, 1990, pp. 891-894.
6. Vid. Pere BOHIGAS, «El ms. 11550 de la Bibliothèque Nationale», *Estudis Universitaris Catalans*, XIII, 1928, pp. 235-244; ID., «Les derniers temps de l'enluminure romane en Catalogne: la transition en gothique», *Les Cahiers de Saint Michel de Cuxa*, núm. 5, 1974, pp. 33-43.
7. Caplletres historiades ben reproduïdes a *Las Edades del Hombre. Libros y documentos...*, passim, vegeu especialment les reproduccions de les pp. 68 i 70. Vegeu altres casos a J. YARZA, «Las miniaturas...» figs. 6 i 8.
8. Vid. A(nna) O(RRIOLS), «Sacramentari...», p. 892.
9. Vid. García Sancho, «Sacramentari», dins *Millenium*, Barcelona, 1989, n. cat. 119, pp. 178-179.
10. Vid. David RAZMAN, «A Rediscovered Illuminated Manuscript of St. Ildefonsus's *De Virginitate Beatae Mariae* in the Biblioteca Nacional in Madrid», *Gesta*, XXVI/1, 1987, pp. 37-46, i J. YARZA LUACES, «La miniatura Romànica...», pp. 22-23.